

Újraolvasva – hatvan-hatvanöt év múltán

[6.] Sztálinvárosi gyerekek

A *Sztálinvárosi gyerekek* szépirodalmi formában megjelenített, ifjúsági, pontosabban gyermekregény köntösébe bújtatott politikai propaganda, az úgynevezett szocialista gazdaság kiemelt nagyberuházásának, a dunapentelei Dunai Vasmű és vele együtt egy új város építésének sajátos krónikája. Amikor Palotai Boris könyvét közzétették, alig múltam tízéves. Hamar eljutott községünk népkönyvtárának letéti állományába, talán az általános iskola könyvtárának rendkívül szegényes gyűjteményébe is. Arra nem emlékszem, hogy felvették-e a kötelező olvasmányok hivatalos listájára, de azt tudom, hogy a tanítóink (bocsánat, ekkor már többnyire a Pedagógiai Főiskolát levelező tagozaton végzett szaktanárok) – főleg az igazgató – igencsak szorgalmazták az elolvasását. Mire a kezembe került, már a mi falunkba is eljutott a Nagy Imre-féle fordulat, a nyitás híre és jó néhány jele, és egyik-másik pedagógus azt is meg merte kockáztatni, hogy a cikk elején említett elmarasztaló minősítést hangoztassa. Szüleim nem hittek a tényleges fordulatban – és az idő őket igazolta –, tették a dolgukat, és ezt várták tőlünk is. Az iskolában is hamar elhalkultak az egyszerre bíráló és bizakodó hangok. Mi, gyerekek nem sok mindent értettünk a körülöttünk zajló folyamatokból. Akinek volt hozzá kedve, tehetsége és szorgalma, igyekezett tanulni, teljesíteni az immár általánossá vált úttörő kötelezettségeket, a többiek pedig kedvetlenül is eljártak az iskolába, mert a tankötelezettséget nagyon-nagyon szigorúan vették azokban az években. És természetesen mindenki örömmel, lelkesen játszott az óraközi szünetekben, a fiúk időnként összegyűltek a falu határában kialakított futballpályán. Elég sokan elolvasták, elolvastuk a *Sztálinvárosi gyerekek* számunkra érdekes történetét. Olvasónaplóm bejegyzése szerint a regény lapjait 1954. január elején forgattam, tehát éppen a tizenegyedik születésnapom előtt és után. A regény szereplői két évvel voltak idősebbek, vagyis mintha kortársaink lettek volna... Alighanem ez volt – ma már tudjuk: átmeneti – sikerének egyik titka.

Előbb azonban néhány mondat a mű születésének körülményeiről. Palotai Boris (1904-1983) Kassán kezdte irodalmi pályáját költőként, aztán egy ifjúsági folyóirat szerkesztője, és írt ifjúsági regényeket is. A második világháborút követően Budapesten élt, és gyerekek között újságíróként is dolgozott. A dunapentelei

építkezésre – amelyet központilag ösztönzött nagyszabású sajtópropaganda kísért – riportútra küldték, 1951-ben *Új emberek a Dunai Vasműnél* címmel riportkönyve is megjelent, erősen agitációs jelleggel. Valószínűleg az ekkor szerzett információk, benyomások képezték az alapját a majdani regény cselekményének, az itt megismert emberek – munkások, mérnökök, pedagógusok stb. – lehettek a modelljei. Az újonnan épült települést és a gyárkomplexumot 1951 novemberében nevezték el a nem sokkal később meghalt szovjet vezetőről – állítólag az itteni dolgozók óhajára. Az író *Sztálinvárosi gyerekek* című regényét az Ifjúsági Könyvkiadó 1953-ban hozta forgalomba (már Sztálin halála után), a kolofon szerint 8000 példányban. Felelős szerkesztője Elek István (1915-1992) kiadói lektor, műfordító, a gyermek- és ifjúsági irodalom egyik specialistája volt. A képszerkesztői teendőket a korábbi évtizedek nemzetközi rangú tipográfusa, Tevan Andor (1889-1955) látta el. Egy fiatal grafikus (később neves szobrász lett) kérték fel illusztrátornak, ám Stettner Béla (1928-1984) fekete-fehér rajzai sematikusak és merevek, szálkásak, mintha egy kifestőkönyvhöz készültek volna. Úgy sejtem, az első hónapokban a kötetek nagy része alighanem elkelt (nyilván sok helyen ajándékkönyv lett belőle), ma már a könyvtárakban és az antikváriumban is ritkaságnak számít. Hazánkban később nem adták ki újra, külföldön is csak egyszer, 1955-ben, Moszkvában, orosz fordításban látott napvilágot.

Nekem nincsenek rossz emlékeim a könyvről. A propagandisztikus szándékot vagy nem észleltem, vagy figyelmen kívül hagytam. A barátaim, osztálytársaim viszonyulása hasonló lehetett. Mi elsősorban a sztorira összpontosítottunk, beszélgetéseink elsősorban a regény gyermek-alakjairól, a hetedikesekről folytak. Mi falusi gyerekek lévén, igazi gyárat legfeljebb kiránduláson láttunk, nagyüzemet pedig -- egy-két társunk kivételével – sosem. (A településünkön mindössze egy kicsiny volt uradalmi szeszfőzde működött, amely ipari célra állította elő terméket; néha eljuthattunk a járás székhelyére, a szerencsi cukor- és csokoládégyárba is.) A dunapentelei gyerekekéhez hasonló élményeink azért nekünk is adódtak. Nálunk is ekkortájt kezdtek egy új falurészt kialakítani, ahol az egyik uradalom egykori cselédjei és a falubeli fiatal házaspárok kaptak házhelyet lakóház építésére és konyhakert létesítésére. Főleg a fiatal, szegényebb parasztok közül többen is eljártak a borsodi üzemekbe (Ózdra, Diósgyőrbe) vagy a budapesti, csepeli gyárakba dolgozni; tudtuk, láttuk, hogy közülük jó néhányan pár év múlva oda is költöztek, ipari munkások lettek (akárcsak Daru Kati szülei). A mi kis községünkben is éltek olyan gyerekek – mint a regénybeli Tóth Berci –, akiket nagyszülei, esetleg csak nagypapa vagy nagymama neveltek; leginkább a második világháborúban elpusztult katonák és korán meghalt özvegyeik fiai és lányai. Bizony elég sokszor kellett segítenünk egy-egy családi vagy hivatalos levél elolvasásában (és a válasz megírásában) azoknak az idősebb embereknek, akik szerencsétlen sorsuk folytán (mint Tóth Berci nagypapa) analfabéták maradtak. Szemünkben a mérnök „fogalom” volt, titokzatos valaki, én például csak gimnazistaként láttam szemből-szembe, akkor találkoztam először mérnökkel. Mivel nap mint nap együtt éltünk és hallottuk a róluk keringő pletykákat is, pedagógusainknak az emberi arcát, hibáit is ismertük, és talán éppen ezért olyan már-már eszményi alakot,

mint a pentelei hetedikesek munkáslányból lett osztályfőnöke, Margit néni, aligha tudnék felidézni.

A mi iskolában is gyakran rendeztek fémgyűjtési versenyt. (Az iskolai füze-teink borítólapjára éveken át rányomtatták az akkoriban sűrűn hangoztatott, az erőltetett iparosítást támogató jelszót: „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!”) Gyűjtöttük is, némelyek olykor nemtelen eszközökkel. A legnagyobb fogás nálunk is háborús eredetű volt: amikor a szovjet hadsereg elérte a falunk határát, a Holt-Tisza túlsó partján állították fel az ágyúikat, innen lőtték a visszavonuló németeket. A kilőtt lövedékek hüvelyei a parton maradtak, a föld hamar elsárosodott, de az ügyes és bátor fiúk néhány esztendő múlva előásták azokat, és ezekért a vörösréz hüvelyekért (hüzikért) elég jó pénzeket fizettek a begyűjtő helyeken. Sajnálatos epizód: az egyik fiú kézigránátot is talált, és ez felrobbant a kezében, amit csuklóból leszakított. (Tankot, mint a pentelei hetedikesek, mi nem fedeztünk fel...)

A tanulásban is versenyeztünk. Biztos, hogy „felülről” jött utasításra tettük, bár mi nem így éreztük. Amihez nagymértékben hozzájárult, hogy tanáraink, korábban a tanítóink erről keveset beszéltek, azaz nem erőltették a tanulmányi versenyeket, talán még vándorzászlónk nem volt. Viszont eleve létezett – a gyermekektől egyébként is elvárható – egészséges versenyszellem, és erre támaszkodhattak a pedagógusok. Alsós tanító nénik például egy – kiválónak is nevezhető – ösztönzési módszert alkalmazott: minden ötös feleletért adott egy kis, díszes papírotöst, ha ebből összegyűlt tíz, kaptunk nagyobb, szépet megrajzolt ötöst, és ha ebből is kigyűlt a tíz, egyik emléklapszerű kártya lett a jutalom. Néhányat máig szeretettel őrzök...

Palotai Boris „hősei”, a Pentelére költözött gyerekek között jócskán akadtak olyan egyéniségek, akiknek a párját, mását a mi iskola-, netán osztálytársaink között – ha akartuk – is beazonosíthattuk. Hiszen közöttünk is akadtak olyan szilaj, „minden lében kanál” lányok, mint Tücsök, vagy a felmenőivel, gyakrabban az idősebb bátyjukkal dicsekvő fiúk, mint Garas Ferkó. Közöttünk is voltak szorgalmas, ám mindig hol ezt, hol azt kölcsönkérő tanulók. Bár a pedáns és választékos Oszoli hazai hasonmását nehéz lenne megneveznem, egyedi figurák a mi pajtásaink között is fel-feltűntek. Minket, akik olvastuk a regényt, meglepett, hogy a pentelei osztályban egyetlen elkényeztetett gyerek sem volt, holott nálunk, falusi környezetben, némely parasztszaládban is előfordultak ilyenek.

Most, felnőtt fejjel, a történelmi tudás birtokában sokkal, de sokkal kritikussabban nézem a *Sztálimvárosi gyerekek* történéseit. Mindazonáltal tizenegy évesen (társaimmal együtt) nem törődünk a regény agitációs célzatával, az „ellenség” (a plébános, a volt gyáros villanyszerelő, az egykori földbirtokos művezető) leplezésének akkor megkövetelt szándékával, a pentelei építkezések kiáltó kezdetlegességeivel (például az új iskolában hetekig a kréta is hiányzott), viszont csaknem maradéktalanul azonosultunk az ottani iskolásokkal, mindennapi életükkel.

Bényei Miklós